MOCSÁR GÁBOR

DUGONICS SZOBRA KÖRÜL

Mostanában ritkán kerül szóba a jó öreg: vannak immár szegediek is szép számmal, akik csak annyit tudnak, hogy van egy Dugonics tér, ahol a Dugonics-szobor áll, de akit a szobor formáz — bizony bronzzá dermedt és valami bizonytalan fogalommá: volt valaki a régi időkben, s nem lehetett akárki, ha szobrot kapott Szeged városától, és a szobor ma is áll. Pedig, ha belegondolunk, hány de hány szobrot ledöntöttek, leléptettek a talapzatáról az elmúlt száz évben a változó idők változó ítélkezői. De az övé áll.

Tanulságos és meghökkentő Dugonics útja az emberi emlékezetben. Még nincs száz éve, hogy — épp e szobor felállítását szorgalmazó társadalmi akció során — egy emlékbeszéd még így méltatta az akkor már ötven éve halott Dugonicsot: „...ki ne ismerné Szegeden Dugonics műveit: az Etelkát, Az arany pereceket, Jolánkát, a Gyapjas vitézeket, Szerecsenyeket, a színre alkalmazott Báthory Máriát, stb., melyek még ma is csak azon szegedi könyves családok könyvtáraiból hiányzanak, melyekből az újabb nemzedék megnőtt olvasásvágya s az úgynevezett kikölcsönzés elemésztették". Vagyis: a kilencven-száz évvel ezelőtti ifjú nemzedék még oly rajongással bújta Dugonics könyveit, hogy kölcsönkérték, de vissza nem adták, mint ahogy manapság is a ritka becsű, alig kapható könyvekkel szokás cselekedni. Pedig akkor, mint említettem, ötven esztendeje halott volt már Dugonics. Vajon némelyik mostani zajos sikerű írónk, halála után ötven évvel jut-e ilyen népszerűségre a könyveivel?

De eltelvén újabb pár évtized: ki olvassa azután már az Etelká-t? A Szerecsenyeket? Kinek jutna eszébe színpadra vinni Báthory Máriát? Egy nevezetes olvasója azért még akad. Móra Ferenc azzal kezdte a jó öreg Dugonics emlegetését, hogy elmondta: első igazi olvasmányélménye gyerek korában Dugonics kétkötetes regénye, a Szerecsenyek volt — s hozzátette, alighanem ő volt a könyv utolsó olvasója. Ő ötször olvasta el, de hol az a mai szegedi iskolás gyerek, aki, ha netán belekezdene, öt oldalt el tudna olvasni Teagénes és Karikléa barokkosan kalandos történetéből? Így múlik el az író dicsősége.

De elmúlik-e? Szabad-e, jogos-e épp Dugonicsot emlegetve így beszélni a múlandóságról? Az ő hírének múlandóságáról? Hisz halálának százötvenedik évfordulójánál tartunk, és íme, beszélünk róla, emlegetjük őt. Százötven év a magyar irodalomban felér egy kicsi halhatatlansággal — hány de hány egykori pályatársának mennyi évfordulója múlik el úgy, hogy egy biccentésre sem állunk meg mellette. Kellett legyen Dugonicsban valami — példa? magatartás? belső erő? —, ami fenntartotta eddig, s ha már eddig fennmaradt, talán lehet hozzá bízni a távolabbi jövőben is. Azért „talán", mert ha ezek a fenntartó erők megvoltak is, ott van mindjárt velük egy műben, Dugonics teljes munkásságában, mint fény mellett az árnyék, az érdem mellett a kétkedés, a maradandóság mellett a múlandóság, a példa mellett az ellenpélda.

Már első méltatója és összefoglalója, Toldy Ferenc is rámutat ezekre, amikor elmondja róla — innen-onnan szedem össze —, hogy miközben művei „kiterjedt és mély hatással voltak az összes nemzetre; iránya, mely a magyar név minden tekintetbeni felmagasztalása volt, kész fogékonyságot lelt legtöbb olvasói előveléneyei és óhajtásaiban, miknek ő folyvást hízelkedett: ezáltal a hazafi érzést, a nemzeti büszke tudatot hathatósan felélesztette vagy táplálta; s alig sikerült írónak ily mértékben költeni fel a nemzeti történet tiszteletét, s annyi magyar archeológiai ismeretet terjeszteni, mint mikkel ő regényeit, hosszas és számos jegyzéseiben is átszőtte..." — aközben azonban „...a történelmet gyermekes módon csinálta, a világot s embereket inkább színpadról s könyvekből ismerve, hogysem élő tapasztalásból, erkölcsei és jellemei szintoly anachronistikaiak, mint legragyogóbb festései majd lélektanilag valótlanok, majd a torzításig túlzottak". Kimondja, hogy „Dugonics nem közönséges költői tehetség volt. A feltalálásban gazdag, lelki állapotok festésében széles és hatályos ecsettel élő" — ám azt is megmondja róla a ma már szintén jó öreg Toldy, hogy „mívelőleg nem hatott ő, mert egyáltalán tiszteletes érzülete mellett, erkölcsei meglehetősen nyersek, ízlése zordon volt, s e nyerseség sok helyt a botrányig patvarkodik: hol a kifejezésben, úgyhogy női közönségnek is szánt regényeit nő nem mindenkor olvashatja neheztelés nélkül, hol ismét türelmetlenségben, mellyel más ajkú népek iránt viseltetik, s mit mai nap a legbuzgóbb

olvasó is megsokallana. Nyelve „...most már, kivált a közönség bizonyos osztályaira nézve, olvashatatlanná teszi a munkákat". Mindez bizony igaz volt — még igazabb ma. Ráadásul az a rossz fátum is kísérte Dugonicsot, hogy hívei, követői, kik az ő általa elsőnek kitűzött zászlót, az irodalmi népiességet továbbvitték, vakbuzgó tanítványok módjára mesterüknek inkább megrögzött egyoldalúságát tanulták el és növesztették tovább, hogy elkülönülésüket fenntarthassák. Így hát még az is igaz, hogy „Dugonics sok tekintetben maradandó, bár nem minden irányban üdvös hatást gyakorlott irodalmunkra" — mint ugyancsak Toldy Ferenc kimondja róla. Ám — mégsem ilyen egyszerű dolog ez.

Történelmi szemlélete bizony naiv és ködkergető — „puszta boldog álmodozás" —, de azokban a naiv és éretlen időkben épp ezáltal lehetett annyira hatásos. De hogy a maga idejében ezt a szemléletet és hatását megérthessük, a kort magát is ismernünk és értenünk kellene. Legnagyobb hatású könyve az *Etelka* volt, amiről ő maga mondja *Etelkának kulcsa* című magyarázó írásában: „Ezen könyvem írásának főoka vala Magyarországnak ekkori siralmas állapotja második József császárnak igazgatása alatt." (Ez a pompás kis magyarázkodás, a könyvhöz adott „kulcs" olyannyira tanulságos, hogy akár hozzászólás is lehetne a Tiszatáj-ban mostanában a történelmi regényről folydogáló vitához.) Dugonics sorra veszi a bajokat, sérelmeket, megaláztatásokat, miket a magát megkoronáztatni nem akaró II. József okozott a magyarságnak, s részről részre haladva, beavat a titokba, közli velünk, hogy a II. József alatti dolgokat, viszonyokat miként bújtatta el az Árpád idejéről szóló regényében, az Etelká-ban. „Császárunk megkoronázatlan fejét eleven festékkel leírtam Etelkámban, és abból következhetendő rosszakat az ország eleibe terjesztettem, az első könyvben, negyedik szakaszban, harmadik részben, ezen szavakkal kezdvén: Árpádnak eltemetése után stb." Nem mondja azonban, hogy minden bajnak oka a császár maga lenne, hanem — mint a királypárti mesékben szokás — a rossz tanácsadókra keríti a sort. Felemlegeti például gróf Niczky Kristófot, a király második tanácsosát. „Gróf Niczkynek erkölcsei, tanácsadásai és más fortélyai egészében le vannak írva Etelkában Rókának címe alatt, ki Árpádnak titkosa vala". Aki tehát Etelká-t a kezébe vette, s a Róka nevezetű Árpád-kori tanácsos viselt dolgairól olvasott benne, minduntalan arra a gróf Niczkyre pillogott lelki szemeivel, aki a valóságos korban valóságosan is utált és gyűlölt személy volt Magyarországon. S a korabeli olvasó még azt az elégtételt is megélhette — s megértette —, hogy ennek a gyűlölt királyi tanácsosnak csúfos végét is nyomról nyomra követhette a könyvben. A valóságos gróf Niczky ugyanis úgy múlt ki a világból, hogy belbántalmai ellen „magának krisztélyt adatott; a csőnek alfelibe dugásával megsértődött véghurkája, és ebbe belehalt" — nos, ezt a végsorsot a találékony Dugonics úgy hasznosította, hogy „Ezt Etelkámba tettem azon alkalmatossággal, midőn Rókát a második könyvben felnyársoltattam".

És így tovább, végig elmagyarázza, miként kell értelmezni az Etelká-t, amely pedig rejtett vonatkozásai nélkül is — az Árpádok dicső korának képzelgések által megszépített világát a sanyarú korban az olvasó elé vetítve —, puszta tárgya miatt is rendkívül népszerű olvasmánya volt az olvasni tudó, tehát nemesi, műveltebb nemzetnek. Az első magyar bestseller, pár év alatt három kiadást ért meg a könyv. De a míveltebb s politikusabb olvasó a regényesen csillogó történelmi legendázás mögött felérzett a „korszerű" titkokra, s így vált az Etelka, olvasmányon túl, afféle kulcsregénnyé. „A császárnak azon igyekezetét, melylyel az országot szegényebbé akarta tenni, noha annak módjairól nem mertem emlékezni, de mégis úgy, hogy az okosabbak észrevehették, előadtam Etelkámban, második könyvben, harmadik szakaszban, harmadik részben. A szavaknak eleje ez: A harmadik tanú s. a. t." Az olvasó kikereste a megjelölt részt, odatette az ujját, s elolvashatta az Árpád-korabeli legendából, miként akarta II. József, a kalapos király elszegényíteni a magyarok országát. Valóban, ez a ritka hatású könyv erőteljes nemesi-nemzeti visszahatást keltett a germanizáló törekvések ellen, s ebben a vonatkozásban a szemnyitogató érdemet tőle el nem vitathatjuk.

Voltaképpen vele, Dugonics Etelká-jával nemcsak a magyar regény kezdődött el, hanem az a fajta barokkos őskor imádat is, amely még sokáig gyarló művek tömegét termékenyítette meg — de megihletett igazi művészi nagyságokat is. Sőt, vele kezdődött az a fajta írói magatartás is, amely régi korok, netán más országok, történelmek példázataival szól az időszerű dolgokról. Ez is, nálunk magyaroknál, határozottan megrajzolható irodalmi vonal, gondoljunk a nemesebb példákra, Csokonai Konstancinápolyára, a Walesi bárdokra, vagy akár Babits Jónására. Magyar írói magatartás ez, a magyar történelmi út és sors produktuma; mindez már benne bujkál az Etelká-ban s a jó öreg Dugonics más munkáiban is. Véle tehát sok min-

den kezdődött, s tudjuk, a kezdet, a kezdés nem minden kockázat nélkül való, s tiszteletet érdemel akkor is, ha mint általában lenni szokott, nincsen kezdet előzmény nélkül. A tiszteletet megérdemli akkor is, ha sejtjük, hogy az ő kezdései nem voltak annyira kockázatosak, mint forradalmi újítóinké, akikből, sajnos, történelmünk hosszú és tragikus listát tud felsorolni. Sok mindent elkezdett, nyelvet is újított, korának nemzeti, történelmi sorsproblémái izgatták — mi az oka, hogy az Etelká-t mégsem tartjuk számon azok között a korszakos művek között, amelyek a magyar haladás, a társadalmi útkeresés gondolatait egybefogják, példázzák, olykor a politikát irodalomban fogalmazva meg?

Az évforduló táján Dugonics szűkebb pátriájában, Szegeden nem kevés lokálpatriotizmussal mondott vélemény hallható arról — nyilván a Magyar Példabeszédek s Jeles Mondások ad erre indítékot —, hogy ő volt az első olyan író, aki a néppel foglalkozott, a nép szavajárását kutatta, észjárását figyelte, vele kezdődik tehát az az irodalmi folyamat, ami a népiségben aztán jelentős társadalmi jelenséggé vált, szinte mozgalommá nőtt. Dugonics tehát az első népi író Magyarországon: Még egy újabb *elkezdés* tehát! Nos, ha a magam számára most Dugonics ürügyén megpróbálok eligazítókat keresni, nemcsak Dugonics szobrát tudom — a magam számára — pontosabban betájolt koordináták közé helyezni, hanem egyúttal a népiesség-népiség máig is vitatöltettel teli fogalompár dolgát is — megint csak a magam használatára — árnyaltabban, sarkosabban tudom tisztázni.

Voltaképpen miről van szó? Arról, aminek más fogalmak fejlődéstörténetében is gyakorta tanúi lehetünk: az idők teltével-múltával a fogalmak eredeti belső tartalma átszíneződik, új fogalmak társulnak hozzá, az új fogalmak együvé tapadása új elemeket hoz a réglek értelmezésébe. Jelen esetben az történt, hogy a *népiesség* egykori és mai értelmezése vált homályossá és zavarossá azáltal, hogy a csak hallomásszerűen odafülelők ítéletében egybekeveredett a későbbi indíttatású és merőben más tartalmú *népiség* fogalommal. Ahogy a népiesség fogalmához hozzákeverődött a népiség, a népiséghez is hozzáérezték a népiességet. A régebbit, a népiességet megemelte, időállóvá izmosította, a népiséget pedig rekvizitumokkal, gyanúba ejtő rokonításokkal majdhogynem múzeumi tárlók alá utalta. Szóhasználat is megbizonyosít erről: a népi írókról szólva, fenntartásos idézőjel zárta elöl-hátul a *népi* jelzőt, idézőjel nélkül mondva őket viszont *népieseknek;* volt idő — talán ma is tart még —, amikor mindenki úgy használta a jelzőket, fenntartásos idézőjeleket, ahogy az elfogult egyoldalúság vagy az óvatos belátás szerinti szempontjainak megfelelt. (Ez az eljárás már amiatt is lehetséges volt, mert maga a népi írói mozgalom és magatartás — eszmei és esztétikai sokoldalúságával, majdhogy azt nem mondtam, tarkaságával erre módot is adott: hát még nem is egy pontról nézve!) Bizonyos, hogy a hozzáértők, a felelősen ítélkezők körében ezek már rég lezárt és elintézett kérdések, így hát fölösleges a meditáció, ám nem szabad elfelejtkezni arról a meglehetősen széles irodalmi-kulturális érdeklődésű laikusabb közvéleményről, amely máig sem jutott el a tisztázott és világos nézetek befogadásához, megzavarják lokálpatrióta indulatok, megkeverik időszerű irodalmi és nem irodalmi viták, vélemények, a meditáció tehát mégsem fölösleges. Nem afféle kései homousion—homoiusion vita. Nem idézőjelek vitája ez.

Visszatérve Dugonicshoz, az ő népiessége aligha vitatható. A népiességhez ugyanis elég, ha a *népit* a *régi*vel azonosítjuk — a népiséghez azonban már nem elég. Elég, ha lehajlunk a néphez, hogy ellessük észjárását, nyelvét, hagyományait — a népiséghez ez sem elég. Elég, ha hátranyúlunk a múlt dolgaihoz a megőrzés, a felmutatás mozdulatával — a népiség azonban nem lehet meg és nem állhat meg a továbbtekintés, a társadalmi érdekű programigény nélkül. Dugonicsból pedig épp ez hiányzik: a továbblépés, a társadalmi progresszió igénye, a felvilágosodás korában (!) a felvilágosodás iránti érzék, maga az *érzék* hiányzik. S épp ez teszi Dugonicsot amolyan tisztes, jó öreggé, aki felemlegeti a régi időket, de akit mi már szintén csak felemlegetünk anélkül, hogy példáját elevennek látnánk.

Mennyire más Csokonai „népiessége" — én hadd használjam így az idézőjelet — voltaképpen a népisége. Már csak amiatt is épp őt kell megidéznünk, mert bár Dugonicsot Csokonai elődjének emlegetik, s időrendben megelőző korban tárgyalja az irodalomtörténet, egy kor levegőjét szívták. Sőt, mi több, Dugonics tizenhárom évvel túlélte Csokonait. Emez már a Hatvan utcai temetőben porladt, amikor Dugonics még szorgalmasan írja és adja ki *Szittyai történetek*-ét, a *Cserei*-t, a Taksony vezér korában játszódó regényét, meg a *Radnai történetek*-et, amit a csodás kápolnát látogató búcsújárók számára írt, meg a *Nevezetes hadivezérek*-et, írja a *Magyarországi várak*-at, gyűjti a magyar példabeszédeket s jeles mondásokat. Az *„előd"* munkásságának tehát jelentős része született az *„utód"* halála után. A jel-

zők, ha a két életmű természete megengedné, akár fordítva is használhatók volnának, azonban műveik természete nem hagy kétséget: a besorolás igazságos. Akárhogy is áll a helyzet a munkára adatott évekkel, Dugonics akár két irodalomtörténeti generációval is öregebbnek mondható, mint Csokonai.

Nem az öregíti meg a szemünkben, ami benne és Csokonaiban még egyaránt megvan; a népi ízek, kifejezések, a népnyelv tudatos bevitele az irodalomba, az egyszerű nép felé forduló figyelem irodalmári gesztusa. Ha csak ennyiben vetnénk össze őket, nem tűnne elő a *különbség*, vagyis ami az egyikben megvan, a másikból hiányzik — maga a lényeg. Csokonait azért is érdemes továbbá megidézni, mert épp most, a százötvenedik évfordulón gyakran elővesszük Csokonait, elolvassuk és felolvassuk a verset, amelyben a nagy Dugonicsot dicsőíti a hív Csokonai. Itt a bizonyíték — mondják —, miképpen magasztalja a példaképet, miként vall nagyságáról. A megidézett Csokonai vall és hitelesít. De mit és hogyan?

Bevallom, restellkedve hozom szóba a dolgot, hiszen mindkét irányban ünneprontásként hat, ha elmondom, hogy a verset az ifjú poéta akkoriban írta, amikor elesettségében is, poétai érvényesülése érdekében is, a kor szokása szerint is a hatalmasokhoz, a tekintélyesekhez esedezett támogatásért — sorozatban írott versekkel. 1795 tavaszán született a Dugonicshoz írott vers, amikor a sovány diák először Pestre ment, hogy mecénásokat szerezzen verseinek kiadásához. Ekkor fordult Dugonics Andráshoz, az egyetem tekintélyes tanárához és rektorához, de fordult például — kálvinista nevelésű diák létére — a hercegprímáshoz is. De még a helytartótanács elnökéhez, gróf Zichy Károlyhoz is írt olyan dicsőítő, alázkodó verset, amely mellett a *Dugonics oszlopa* sápadt, erőtlen iparkodás csupán. Gróf Károlyihoz, a szatmári főispánhoz például így kezdi a versét: „A nagy gróf Károly Józsefet s isteni / Fényű virtusait kezdem énekleni..." Nos, mindezzel nem azt akarom mondani, mintha Dugonics, akár Csokonai szemében is, (akár az én szememben is) egy napon volna említhető a helytartótanás elnökével, más főúri hatalmasságokkal, s hogy nem érdemelte ki Csokonaitól az oszlopos verset. Kiérdemelte. Csupán arra figyelmeztetek, mily bonyolult a XVIII. század, s benne mily szövevényesek a századvég magyar közéleti és emberi viszonyai, mennyire nem szabad egyszerűsíteni, „aktualizálni" ezeket az ellentmondásos és bonyolult viszonyokat, kapcsolatokat. Magának Csokonainak a plebejus népiségét is alaposan és zavarbaejtően megkuszálja ez a magatartás vonal: mivel magyarázzuk? Egzisztenciális elesettséggel? Emelkedett, felvilágosult világnézetével, amelynek magaslatán könnyedén „túltette" magát azon a — ma a mi szemünkben mégiscsak fontosnak látszó — meggondoláson, hogy kálvinista nevelésű, s kálvinistának is szabadgondolkozású diák létére katolikus egyházi tekintélyekhez, népnyúzó hatalmasságokhoz folyamodik pártfogásért — ő, a Voltaire-rajongó, Rousseau-hívő felvilágosult népfi. Valóban, mivel magyarázzuk a XVIII. század végi magyar ellentmondásokat? Bonyolult a század, éretlen és tisztázatlan magyar viszonyokkal — voltaképpen alig ismert tája a magyar közgondolkozásnak.

Annyi azonban teljesen világos, hogy Csokonai a Dugonics iránti méltó és jogos tisztelet köreit túllépve, a Dugonics-iskola hatásai ellen védekezve, ezeken felülemelkedve, új tartalmak befogadásával és kifejezésével válhatott csakis azzá, akinek ma is tiszteljük: a radikális és következetes plebejus népiség igazi elindítójává. Nem is lehetett másként: a Rousseau-, Voltaire-olvasó, örökké Ferneybe vágyó, Holbach materializmusán nevelkedő, *a francia felvilágosodás eszményeire érzékeny* Csokonai, meg az udvarnál a nemesi címért esdeklő, *a nemesi rendi kiváltságokra érzékeny*, s e kiváltságokat a született nemeseknél is hathatósabban tisztelő és védelmező Dugonics között — bár, ismétlem, egy kor levegőjét szívták — feszül annyi távolság, mintha két, egymással ellentétes programú pártnak lettek volna tagjai. Ismeretes, hogy a Martinovics-féle összeesküvés véres megtorlása (Csokonai végignézte Martinovicsék kivégzését a Generális kaszálón, a mostani Vérmezőn) menynyire megrendítette, megfélemlítette s következményeiben — kicsapatása a debreceni kollégiumból — mennyire kilendítette korábbi egyensúlyából, önmaga világából Csokonait. A francia felvilágosodásnak ez a hazai fellemás — és emberileg alantas érdekekkel aláaknázott — lecsapódása, a Martinovics-féle összeesküvés viszont ilyen szavak leírására ösztönözte Dugonicsot: „Fútta a követ [Martinovics] a királya ellen és valami közönséges maga-megboszulásáról gondolkodott. Olvasta azon könyveket, melyek Franciaországban a királyok ellen kijöttek, kik őket az egész világ döghalálának nevezik. Olvasta azokat is, melyek de jure hominis et civis, az ember és polgár jussairól írattattak... Martinovicsnak fejében egy nagy pócra felhágván ezen pogány gondolatok, lejött Bécsből Pestre s Budára, alattomban szedegette magának cinkosait..."

Ez is mennyire bonyolult képlet: a szerzetes tanár Dugonics becsmérli így a szerzetes tanár Martinovicsot. Az a Dugonics veti szemére Martinovicsnak, hogy fútta a követ királya ellen, aki Etelká-jában, a maga elmondása szerint igen heves lélegzettel „fútta a követ királya ellen". A látszatellentét nem magyarázza az igazi ellentétet. Az igazi, mélyebb különbség, vagyis a lényeg: a francia felvilágosodáshoz, a progresszióhoz, a kor eszméihez fűződő viszonyukban van. Rendiség és polgárosodás, feudalizmus és polgári köztársaság, royalizmus és respublika, reakció és forradalom — ez a különbség kettejük között. S hogy a bonyolultság még teljesebb legyen: Dugonics heves indulattal és meggyőző tényszerűséggel festi meg Martinovics személyes hitványságát, számító, karrierista érvényesülési dühét, s ezzel elindított egy vitát, amely ma is tart még, ma is indulatokat kavar. (Élet és Irodalom 1968. máj. 11. és 18. sz.) A perdöntő ebben a kérdéskörben mégsem az, hogy Dugonicsnak igaza van-e Martinovics jellemének megítélésében, hanem az, hogy nem volt igaza a Martinovics-féle jakobinus összeesküvés, valójában a francia felvilágosodás eszméinek elítélésében.

De minek ezt emlegetni? Minek ezt most a szemére hányni? Nem illetlenség-e, épp most, az emlékezés alkalmával felidézni a Dugonics alakja mögött komorló történelem árnyait? A már említett Magyar Példabeszédek egyik gyöngye-mondása bölcsen így figyelmeztet: „A ledőlt fának fejét a gyermek is ráncigállya." Mentségemre mondom: nem mindig az övét, többször inkább a magunk fejét ráncigáltam, a magunk olykor oktalanul okoskodó fejét, azokét, akik oly könnyen ítélkeznek ide is, oda is, szükségtelen érdemeket írva oda is, ahova már csak amiatt is fölösleges, mert van ott elég. Azt is a magunk számára kellett hangsúlyozni: mily ellentmondásos, mily szövevényes a magyar XVIII. század, annak is a második fele s különösen az utolsó negyede — Dugonics kora. Mindenfajta egyszerűsítés, „aktualizálás" haszontalan, meddő, azt mondhatnám: hiba.

Dugonicsnak valóban nincs szüksége rá, hogy olyan érdemekkel díszítsük, amelyek nem illenek rá. Ha mást nem tett volna le a nemzet asztalára ez a szegedi születésű és százötven év óta szegedi földben porladó hazafi, mint a Magyar Példabeszédek s Jeles Mondások pompás gyűjteményét, akkor is, ezért is tisztelettel kellene megállnunk szobra előtt. Ez a tízezernél több szólást, mondást, közmondást tartalmazó gyűjtemény (megjelent először és sajnos mindmáig utoljára Szegeden 1820-ban) a megjelenése óta valóságos kincsestára a magyar nyelv, a szellemi néprajz, a műveltségtörténet kutatóinak és művelőinek, a népismeretnek. Valóban páratlan, hangyaszorgalommal egybehordott gyűjtemény ez, nem méltatni kellene, hanem valami módon újra kiadni, újabb századok épülésére. Mások az Etelká-t mondják, én a Magyar Példabeszédek-et tartom Dugonis főművének. Már csak amiatt is, mert ha egyéb munkáiban fellelhetők is olyan formai és eszmei tartalmak, melyekből nem éppen üdvös hatások maradtak az utókorra, erről a kétkötetes, sajátosképpen nem is írói, hanem inkább szellemi néprajzi pompás műről elmondhatjuk: belőle irodalmunk egy részét hasznosan termékenyítő hatások sugároztak ki. És főként: egy rokonszenves írói magatartás is elénk lép.

Szegeden különösképpen fel kell ezt emlegetni. Ahogy elnézzük Dugonics szobrát, megfigyelhetjük a fej kissé megbillent tartását, amint elgondolkozva a kézfejre hajlik, a kinyújtott mutatóujjra támaszkodik. Egy másik szegedi író szoborján — nem különös? — ugyanezt a mozdulatot figyelhetjük meg. Tömörkényé a másik szobor, s a mozdulat hasonlósága nem csupán két — időben és térben is távoli — szobrász egybevágó megoldására utal. A hasonlóság, mondhatnám: lényegi. A két író bensőjéből jön. Az elmélkedő, gondolkodó literátus ember odafigyelő, magafeledkező mozdulata ez, amint az író az egyszerű emberre lefigyel, a nép szavát, eszejárását lesi el, gondolatait, okos és gyarló magatartását, célszerű logikáját figyeli meg, hogy aztán leírva, megörökíthesse. Ez a mozdulat, ez a magatartás — jellegzetesen szegedi mozdulat és magatartás. *Kálmány Lajos, Cserzy Mihály, Tömörkény, Móra* és más szegediek mozdulata ez, de az első odafigyelő, töprengő mozdulat a Dugonicsé volt. Abban a korban — amelyben mint láttuk, mily nehéz eligazodni — sokatmondó, tartalmas, szép mozdulat, és ráadásul, íme, maradandó is. Igaz, hogy a népet kívülről és felülről figyelve hajlik oda ez a figyelő fej, de odahajlik és a népre figyel. Inkább a stíluskutatók dolga lenne kimutatni, hogyan jön Dugonicstól *maga a hang is;* az az édesen-keserű hangon elmélkedő, komótosan körülményeskedő, a népi ízeket láthatóan élvezettel szemelgető írói modor, amely a későbbi, említett szegediekben is megvan, annyira, hogy egy-egy Dugonics-mondatnál felpillantunk: írhatta volna akár Tömörkény is. És megfordítva. Ezért is mondom, hogy Dugonicsnak nem más, hanem a Példabeszédek a főműve: ma is érvényes a hatása, és rokonszenvesen őrzi és emeli meg a százötven éve halott Dugonics szoboralakját emlékezetünkben máig. És még sokáig.